

COMMUNICATIONES
ARCHÆOLOGICÆ
HUNGARIÆ

2019

COMMUNICATIONES
ARCHÆOLOGICÆ
HUNGARICÆ

2019

Magyar Nemzeti Múzeum
Budapest 2021

Főszerkesztő

†FODOR ISTVÁN

Szerkesztők

BÁRÁNY ANNAMÁRIA, SZENTHE GERGELY, TARBAY JÁNOS GÁBOR

A szerkesztőbizottság tagjai

T. BIRÓ KATALIN, LÁNG ORSOLYA, MORDOVIN MAXIM

Szerkesztőség

Magyar Nemzeti Múzeum Régészeti Tár
H-1088, Budapest, Múzeum krt. 14–16.

Szakmai lektorok

Bartus Dávid, Bödőcs András, T. Biró Katalin, Csiky Gergely, Gáll Erwin, Jankovits Katalin,
Lőrinczy Gábor, Mordovin Maxim, Mráv Zsolt, Ritoók Ágnes, Szenthe Gergely, Tomka Gábor

© A szerzők és a Magyar Nemzeti Múzeum

Minden jog fenntartva. Jelen kötetet, illetve annak részeit tilos reprodukálni,
adatrögzítő rendszerben tárolni, bármilyen formában vagy eszközzel közölni
a Magyar Nemzeti Múzeum engedélye nélkül.

HU ISSN 0231-133X

Felelős kiadó

Varga Benedek főigazgató

TARTALOM – INDEX

MESTERHÁZY Gábor	Prediktív régészeti modellezés eredményeinek fejlesztése	5
	Improving the quality of archaeological predictive models	29
ILON Gábor	Halomsíros kocsimodell töredéke Mesterházáról (Nyugat-Magyarország, Vas megye)	31
	Fragment of a Tumulus culture wagon model from Mesterháza (Western Transdanubia, Vas county)	38
Gábor János TARBAY	New Late Bronze Age helmet cheek guard and an “arm guard” from Transdanubia	39
	Új késő bronzkori sisak arcvédő lemez és egy „alkarvédő” a Dunántúlról	50
SZABADVÁRY Tamás – TARBAY János Gábor – Soós Bence – MOZGAI Viktória – PALLAG Márta	Az Enea Lanfranconi-hagyaték régészeti és numizmatikai vonatkozású anyaga a Magyar Nemzeti Múzeum gyűjteményeiben	51
	The archaeological and numismatic material of the Enea Lanfranconi bequest in the collections of the Hungarian National Museum	105
Melinda SZABÓ	Free-born <i>negotiatores</i> in Scarbantia	107
	Szabad születésű <i>negotiatores</i> Scarbantiában	113
Bence GULYÁS	“Armour fragment” from the Szentes-Lapistó early Avar period burial – Data for saddle types of the Early Avar Age Transtisza region	115
	„Páncéltöredék” a szentes-lapistói kora avar kori temetkezésből – adatok a kora avar kori Tiszántúl nyeregtípusaihoz	123
KISS Csaba Kálmán	Avar temető Tolna-Mözs határában	127
	Awarisches Gräberfeld in der Gemarkung von Tolna-Mözs	149
FÜLÖP Réka	A marosgombási honfoglalás kori gyöngyök tipokronológiai és technikatörténeti vizsgálata	151
	Typochronological and technical-historical analysis of the 10 th –11 th -Century beads of Marosgombás	167
MAGYAR Eszter	Egy Árpád-kor végi kerámiaegyüttes a budai Csónak utcából	169
	A ceramic assemblage in the Csónak Street in Buda from the end of the Árpadian Age	182

KOVÁCS Bianka Gina	A gesztesi kisvár és leletanyaga	183
	The “small castle” of Gesztes and its finds	205
RAKONCZAY Rita	„Ókályhákbul rakatván...” – fűtés Csábrág várában a 18. században	207
	„Aus den Altkacheln gebaut...” Zur Beheizung der Burg Čabrad’ im 18. Jahrhundert	226

RECENSIONES

Kamil NOWAK	Overbeck, Michael: Die Gießformen in West- und Süddeutschland (Saarland, Rheinland-Pfalz, Hessen, Baden-Württemberg, Bayern) mit einem Beitrag von Jockenhövel, Albrecht: Alt-europäische Gräber der Kupferzeit, Bronzezeit und Älteren Eisenzeit mit Beigaben aus dem Gießereiwesen (Gießformen, Düsen, Tiegel)	229
SZABÓ Géza	Castelluccia, Manuel: Transcaucasian Bronze Belts	233

A MAROSGOMBÁSI HONFOGLALÁS KORI GYÖNGYÖK
TIPOKRONOLÓGIAI ÉS TECHNIKATÖRTÉNETI VIZSGÁLATA

Fülöp Réka*

Marosgombás (Gâmbaş) kutatástörténeti szempontból kiemelkedő lelőhely, mivel Erdély első honfoglalás kori temetője. A tanulmány a temetőben előkerült gyöngyöket elemzi, felhasználva a Szilágyi Katalin által megalkotott tipológiai rendszert. A tárgytipus több szempontú vizsgálatára törekedtem, így a gyöngyök kronológiai, tipológiai és készítőtechnológiai aspektusból is elemzésre kerültek.

Marosgombás (Gâmbaş) is the first excavated cemetery in Transylvania dated to the Hungarian conquest period. The study presents the analysis of the beads found in the cemetery, using the typological system created by Katalin Szilágyi, based on the aspects of chronology, typology and manufacturing techniques.

Kulcsszavak: honfoglalás kor, Marosgombás (Gâmbaş), gyöngyök, üveg, tipológia

Keywords: Hungarian conquest period, Gâmbaş (Marosgombás), beads, glass, typology

Bevezetés

Jelen tanulmányban a Marosgombás-Kismagura nyergén feltárt temetőben előkerült gyöngyök kerülnek elemzésre. Marosgombás (Gâmbaş, RO) kutatástörténeti szempontból is kiemelkedő lelőhely, mivel Erdély első honfoglalás kori temetője, másfelől a 10. sírban talált nő a leletek alapján a térség figyelemre méltó alakja lehetett, akit jelentős számú gyöngyből álló füzérrel hantoltak el. Folytatva Szilágyi Katalin ismert tipológiájának irányvonalát, a temetőben előkerült gyöngyök klasszifikációját végeztem el. A kutatási módszer, amelyet Szilágyi Katalin alakított ki (Szilágyi 1987), és Istvánovits Eszter követett (Istvánovits 2013, 292–293), a gyöngyleletes vizsgálatok során alkalmazandó módszerek alapját alkotja. A marosgombási gyöngyök részletes vizsgálata ennek mintegy folytatásaként értékelhető. A gyöngyök többféle szempontú elemzésére törekedtem, így a tipokronológia mellett készítő technológiájukat is vizsgálom

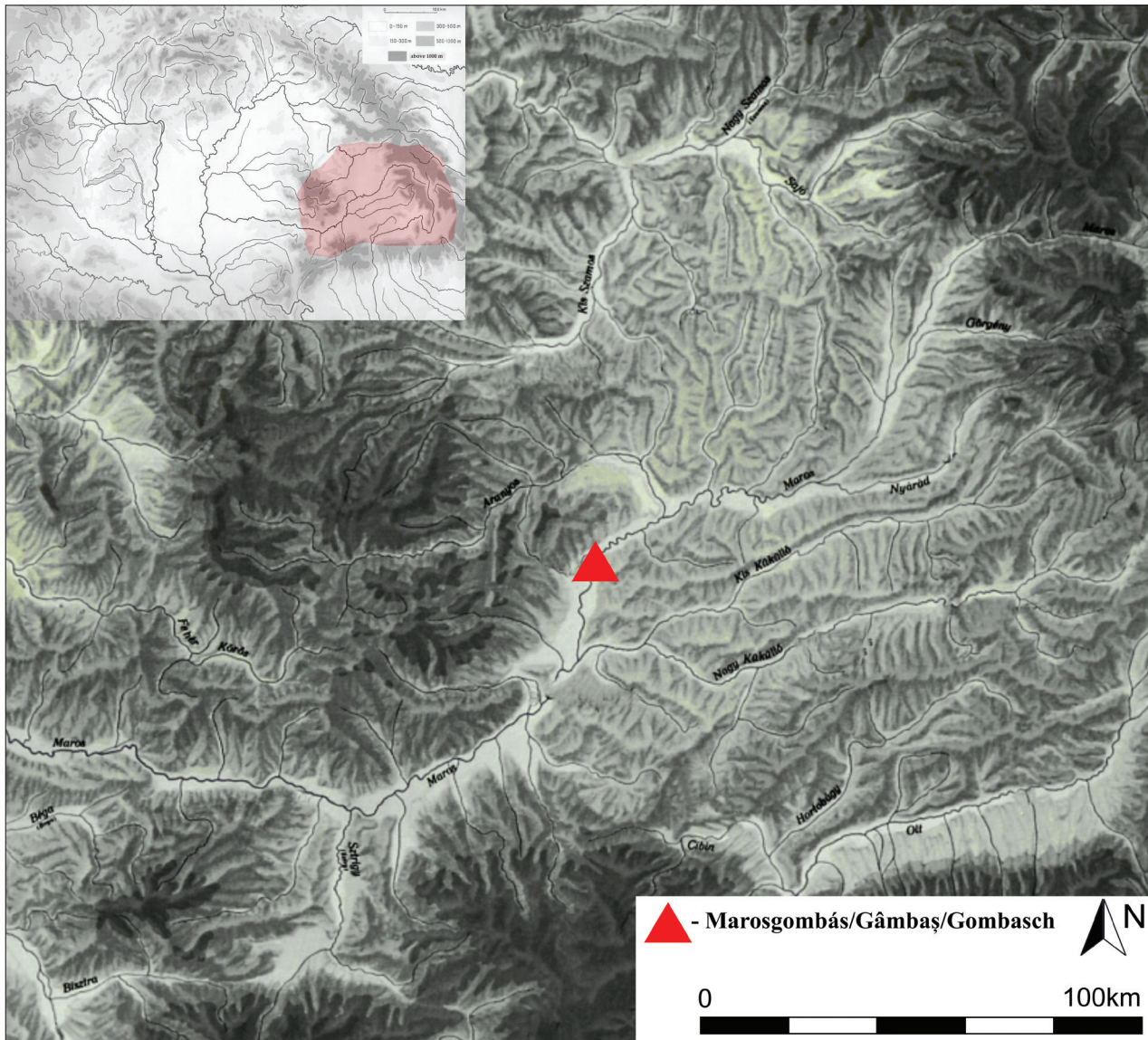
A lelőhely ismertetése

Marosgombás Nagyenyedtől északkeletre található, attól mintegy 5 km távolságban, a 370 méteres

Măgura fennsík tövében, a Maros folyó bal partján fekszik (1. kép). A fennsík déli oldalának emelkedésén terült el Zelyk József szőlőskertje, míg az északkeleti oldalt erdő borította. A szőlőtelep és az erdő között körülbelül 25 m szélességű területen helyezkedett el a báró családjának sírkertje. A sírkert színtézése alkalmával bukkantak rá 1895-ben a térség első honfoglalás kori temetőjére (Herepey 1895, 426).

A munkálatok során összesen négy sírt találtak. Herepey a következőket állapította meg a temetkezésekről: a sírok mindegyike négyszög alakú volt, továbbá az aljuk nem vízszintes, hanem gondosan kisimított teknő alakú volt. Herepey megfogalmazása alapján: az elhunytak mintha bölcsőben feküdtek volna. Ezt követően Fogarassy Albert és Bodrogi János folytatták a munkálatokat, az ásatás során további öt sírt tártak fel, amelyek adatait nem közölték, és a dokumentáció hiánya miatt máig sem tett kísérletet senki a publikálásukra (Gáll 2013, 320). Roska Márton első ízben 1912-ben folytatott ásatást Gombáson, ekkor három sírt tárt fel, míg 1913-ban újabb két sírra bukkant, amelynek eredményeit már nem közölte (Roska 1936, 164). Herepey leírásai alapján a sírok egy sorban helyezkedtek el (1–4. sír), akárcsak a Roska által feltárt temetkezések is (10–12. sír). A Bodrogi által feltárt részről semmilyen informá-

* Magyar Nemzeti Múzeum, Régészeti Feltárási és Leletfeldolgozási Főosztály, H-1113, Budapest, Daróczi út 3. rekafulop97@gmail.com

1. kép Marosgombás helyzete az Erdélyi-medencében

Fig 1 The location of Gâmbaş (Marosgombás) in the Transylvanian Basin

cióval nem rendelkezünk (Gáll 2013, 320). A temetkezések a leírások alapján így valószínűleg egyetlen sírsort alkothattak, amelynek tájolása nyugat–keleti irányú volt, kisebb eltérésekkel. Roska adatai szerint a temető csak egy része került napvilágra, a többi még ott rejtőzik a föld alatt (Roska 1936, 166).

Igaz, hogy a temetőből egyetlen érem sem került elő, mely megkönnyíthetné a lelőhely keltezését, viszont számos olyan tárgyat találtak, melyek segítenek a sírok korának meghatározásában. A szakszerű közlése megtörtént (a temető leletanyagának részletes leírását ld.: Gáll 2013, 320–328), viszont néhány leletről szót kell ejtenünk, mivel ezek közvetett módon segítséget nyújthatnak az itt előkerült gyöngyök időrendjének meghatározásában. Összesen 108 darab gyöngy

került elő három sírból (10., 12., 14.), amelyek kronológiai meghatározásával részletesebben foglalkozom egy alfejezetben.

A 10. sírből számos veret ismert, ezek közül ki kell emelnünk azt az ötszögű bronzveretet (2. kép 11), melynek párhuzamai nem ismertek a Kárpát-medencében, azonban nagyon hasonló változatát tárták fel a svédországi Vivalden 9. sírjában, amelyet a 10–11. századra kelteztek (Gáll 2013, 326). Ez akár felhívhatja a figyelmet a távolsági kereskedelemre is, amely ebben az időszakban kardinális jelentőséggel bírt a gyöngyök szempontjából. A gombási 11. sír stilizált madárfejet mintázó ingnyakvereteinek párhuzama több lelőhelyről is ismert, például Homokmégy-Szentesen a 72. sírből, amelyet a 10.

század második felére kelteztek. A temetőben négyzetes vereteket is találtak (2. kép 5–6, 8–9), ezek főként a Maros–Körös-közben és a Duna–Tisza-köz középső részén ismertek. A 10. sír verettípusának pontos analógiája nem ismert, de nagyon közeli párhuzamai a szeged-algyői temetőben kerültek elő a 49. sírből, illetve a tiszzaeszlár-bashalmi II. temető 3. sírjából. A szeged-algyői lelőhelyet a 10. század második harmadára keltezték, míg a bashalmi temetőből előkerülő Provence-i Hugo (920–931) és II. Lothar (945–950) pénzek miatt ez utóbbit nem lehet korábbra keltezni a század közepénél (Gáll 2013, 327). A temető legkésőbbi tárgyai a rombusz átmetszetű karperecek lehetnek, amelyek Bodrogi János ásatása során kerültek elő. A kutatás mai álláspontja szerint ezek a 10. század legvégén, a 11. század elején terjedtek el, de a 12. században is találhatunk nyomokat a használatukra. Az 1. sírből szablya is került elő, amelynek pengéje majdnem egyenes élű, a leletkörnyezet alapján a 10. század közepe utánra keltezhető. Emellett a Bodrogi által feltárt sírokból egy kard is előkerült, melynek sírba kerülését a 10. század második felére–11. század első harmadára tehetjük (Gáll 2013, 328).

A leletanyag alapján tehát a 10. század közepétől keltezhető a temető, és feltételezhetőleg használatban volt még a 11. század elején is. Az itt előkerült gyöngytípusok használata bizonyosan elterjedt volt ebben az időszakban, továbbá lényegesek lehetnek a távolsági kereskedelmi kapcsolatok is, ismerve azt a tényt, hogy az adott időszakban Európa északi részén működtek a ma ismert üvegyöngy készítő műhelyek (Burchell 2015, 2).¹ Meg kell említenünk, hogy Dél-Erdélyben a nemesfémdíszes női viselet igen ritka, ezért is kiemelkedő a temető 10. sírjában nyugvó nő leletanyaga, aki a gyöngysort is viselte. Emellett számos idegen eredetű tárgy jelenléte is szembetűnő a sírban: ilyen a bagolyfejes ingnyakdísz, s a négyzetes kaftánveretek (Révész 2013, 615).

Az üvegyöngyök viselete a korszakban

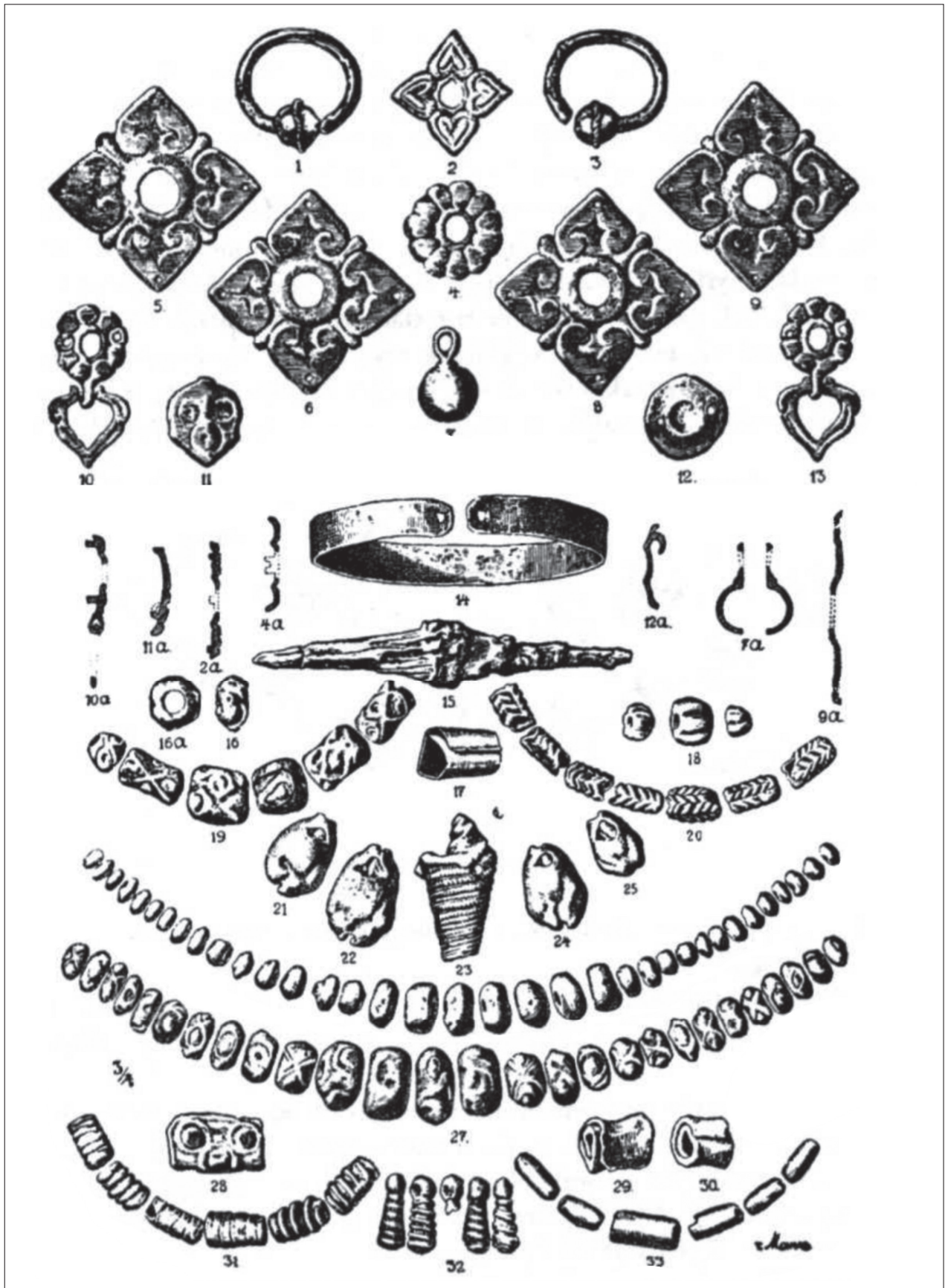
A gyöngyök viseletének módjáról nem született eddig átfogó munka, amely részletesen tárgyalná felhasználásuk lehetőségeit. Ez egyrészt betudható a szakszerű gyöngyelemzések hiányának is, másrészt azonban megfelelően dokumentált ásatási anyagokban sem lehet mindig egyértelműen elkülöníteni a különböző viseleti módokat. Legtöbbször nagyon nehéz megkülönböztetni azt, hogy nyakékként vagy ruhadíszként használták a gyöngyöket, miközben számos gondosan feltárt temető bizonyítja, hogy

felhasználásuk valójában sokoldalú volt. Erre már a marosgombási 14. sírjában talált példány is felhívja a figyelmet, amely unikális esetnek számít. A 14. sírből előkerülő gyöngyöt egy bronzkarikán (hajkarikán?) találták meg, amely szokatlan, mivel azonban a sír dokumentációja hiányos, az eset részletesebben nem elemezhető. A 12. sírből előkerült három példány helyzete sem ismert, így szintén nem vizsgálhatók közelebbről.

A legáltalánosabb és legismertebb viseleti mód a gyöngysorviselet, viszont ez sem teljesen egységes. Szilágyi Katalin a gyöngyök mennyiségét vette alapul az osztályozásuknál, megkülönböztette az 1–10 darabos kis gyöngysorokat,² a közepes méretű (10–50 darabos)³ és végül a hosszú gyöngysorokat, melyek 50–500 közötti gyöngyöt tartalmaznak egy vagy többsoros nyakékként (Szilágyi 1987, 137).⁴ Az utolsó egységbe tartozik a marosgombási 10. sír füzére is. Feltételezhetjük, hogy ez valószínűleg egy egysoros nyaklánc lehetett, kiindulva a gyöngyök mennyiségéből és a kisméretű típusok domináns voltából.

Erdély területéről nem rendelkezünk pontos adatokkal arról, hogy milyen gyöngysorok kerültek elő a sírokból, mivel az ismert temetők egy részének leletanyaga máig közöletlen. Az eddigi adatok alapján megfigyelhetjük, hogy főként a kis- és a közepes méretű gyöngysorok előfordulása jellemző a temetkezésekre. Hosszú gyöngysor csupán a tárgyalt temető 10. sírjából és Gyulafehérvár-Brândușei utca 152. sírjából ismert, azonban ezek egyike sem éri el a 150 db-ot. Olyan impozáns hosszúságú gyöngysor, mint pl. a batajncai 37. (708 db) és a halimba-cseresi 859. (közel 500 db) sírban talált példányok, nem ismert a térségben (Špehar, Strugar Bevc 2016, 36; Szilágyi 1995, 96). Másrészt a gyöngyletes sírok száma sem túl nagy más mikrorégiókhöz viszonyítva.

Néhány alkalommal sikerült dokumentálni, hogy üvegyöngyök hajfonatdíszként is előfordulhattak a korszak viseletében (3. kép). Először Dienes István ismerte fel ezt a viseleti módot Tiszzaeszlár-Bashalom-Fenyvespart II. temető elemzése során. A 12. sírban előkerült hajfonatkorongok mellett gyöngyöket is találtak, ezek alapján Dienes arra jutott, hogy a hajfonatkoronghoz csatlakozott egy kisebb gyöngysor (Dienes 1975; Tóth 2014, 37–38). Szilágyi Katalin a Nyíracád-Szentirmay temetőben előkerült hajfonatkorongok és gyöngyök helyzetéből feltételezte, hogy általuk a bashalmi 12. sírhoz hasonló viselet azonosítható (Szilágyi 1987, 137), mivel a temető közöletlen és csupán rövid leírásokat ismerünk a leletekről, egyelőre nem lehet ellenőriz-

2. kép A 10. sír leletei (Roska 1936, 2. kép)
 Fig. 2 Grave goods from burial 10. (Roska 1936, Fig. 2)

3. kép Tiszaeszlár-Bashalom II. temető 12. sírjában talált gyöngyös viselet (Tóth 2014, 46. t. nyomán)

Fig 3 Beaded head ornament found in the 12th grave of the cemetery Tiszaeszlár-Bashalom II (after Tóth 2014, 16. t.)

ni ezt az adatot. Azonban ismeretesek más gyöngyös hajfonatdíszek korongok nélkül is, ilyet találtak Homokmégy-Székesen a 35. és 59. sírban, megfigyelték, hogy a gyöngyök nagy valószínűséggel a hajfonatot díszítették, és egy szalagra lehettek felvarrva (Gallina, Varga 2016, 88–92). A gyöngyöket, mint hajfonatdíszeket Szőke Béla Miklós és Vándor László vizsgálta részletesebben, a pusztaszentlászlói temetőnél több sír esetében feltételezték, hogy a gyöngyök a hajfonatokat díszíthették (100., 109., 125., 173., és 196. sír). A gyöngyök sírbeli helyzete alapján arra jutottak, hogy a hajfonatot kétféle módon lehetett díszíteni, egyrészt a varkocsba font szalaggal tették gazdagabbá, színesebbé a kinézetüket, vagy a varkocsok végeit kötötték körbe egy gyöngykoszorúval

(Szőke, Vándor 1987, 67). A temetőből ilyen gyöngyös hajfonatdíszeket csak női sírokból regisztráltak, ennek ellenére László Gyula a kötet megjelenésekor felhívta a figyelmet arra, hogy nem csak nők, hanem férfiak is viseltek gyöngyös varkocsot, azonban ezt egyetlen példával sem támasztotta alá. László Gyula szóbeli közlését Szilágyi Katalin rögzítette (Szilágyi 1987, 137), azonban ő sem említett egyetlen ilyen temetkezést sem, ahol megfigyelhető lenne a jelenség. Gyöngyök elvéve valóban előfordulnak férfisírokban is, azonban igen kis számban, átlagban egy-két darab jellemző. Így egyelőre nem bizonyítható, hogy ez a lelet típus a férfiviselet rendszeres eleme lett volna.

Szintén a pusztaszentlászlói temetőben figyelték meg, hogy a gyöngyök egy része az ingnyakat is dí-

szíthette. Természetesen nehéz megállapítani azt, hogy a nyak tájékán talált gyöngyök a nyaklánc-hoz tartozhattak, vagy az ingnyakat díszítették, de a gondos megfigyelések szerint ez a viseleti mód is jellemző lehetett a korszakban, melyet alátámaszt a pusztaszentlászlói 126. és 130. temetkezés (Szőke, Vándor 1987, 66) és a halimbai 859. sír gyöngyei is (Szilágyi 1987, 138). A gyöngyöket a korszakban tehát főként a felső ruházat díszítéseként, nyakban, vagy akár a hajfonatokban is használhatták. Fontos része volt a női viseletnek, mivel színes és gazdag megjelenést kölcsönzött.

Néhol előfordulnak gyöngyök más helyzetekben is, mind például a kar külső oldalán, a kézfejeknél (pl. Halimbán), a medence környékén (Gyulafehérvár-Brândușei utca 223. sír). Nem kizárható, hogy néhol bőrtarsolyba helyezhettek egy-egy gyöngyszemet. Ilyen esetekben a gyöngyök típusának vizsgálata is mérvadó lehetne, gondolva arra, hogy a szemesgyöngyöknek őrző-védő szerepük is volt a korszakban, így a bajelhárító funkció miatt is bekerülhettek a temetkezésekbe, anélkül, hogy egy egész gyöngysorral temették volna el az elhunytat.

Az előkerült gyöngytípusok elemzésének módszere és típusok időrendjének vizsgálata

A temetőben előkerült üvegyöngyök nem kiemelkedő és egyedi leletei a korszaknak, hanem széles körben elterjedt típusokról van szó. Ez azért is lényeges, mert az egyedi tárgyakkal szemben a nagy sorozatokban ismert típusok kapcsolatrendszerére jól elemezhető, e tárgyak közelebb visznek minket a korszak elosztási, kereskedelmi rendszerének megismeréséhez.

Szilágyi Katalin saját metódust alakított ki a gyöngyök klasszifikációjára, amely a tisztaeszár-bashalmi 10. századi, a halimba-cseresi és a fiadkérpusztai 10–12. századi honfoglalás és kora Árpád-kori temetők gyöngyein alapul (Szilágyi 1994, 78). Az összeállított tipológia egyik legnagyobb előnye, hogy egyszerű és könnyen átlátható. A szakirodalomban egy-egy típusnak számos megnevezésével találkozhatunk, amely sokszor megtévesztő lehet, ezen segíthet Szilágyi osztályozása. A tipológia megalkotásához összesen 2343 darab gyöngyöt elemzett: anyag, forma, díszítés és előállítási technológia alapján (Szilágyi 1994, 79). Fontos része a tipológiának, hogy nem csak a forma és a díszítés kapott szerepet, hanem az előállítási technika is, mivel a gyöngykészítő mesterek sokszor különböző technikákat használ-

tak hasonló kinézetű típusoknál. Az általa megfogalmazott jellemzők segítséget nyújthatnak a gyöngyök szakszerű leírásában is. Ha egy típus meghatározásánál elsődlegesen a díszítésre tennénk a hangsúlyt, és mellőznénk a technikát, amivel készült, akkor a kor divatjára összpontosítanánk, és nem foglalkoznánk a tárgy eredetével, pedig egy egyedi technika akár segítséget is nyújthat egy üvegyöngykészítő műhely meghatározásában. Ennek leírása tehát éppoly fontos, mint a gyöngy külső tulajdonságai (Rahlander 2017, 7).

A gombási temetőben négy olyan típusú gyöngy található, amely nem szerepel Szilágyi osztályozásában, ezért kiegészítettem, és néhány újabb tulajdonsággal bővítettem a tipológiát.⁵ Fontosnak tartottam, hogy az elemzésben Szilágyi teljes tipológiája helyet kapjon, mivel eddig csak részleteiben volt megismerhető (Szilágyi 1994; Szilágyi 1995).⁶

Anyag

- 00: bizonytalan
- 01: üveg
- 11: fém
- 12: ólom (saját módosítás)
- 21: kő

Forma

- 00: nem meghatározható, jellegtelen
- 01: egy- és többtagú
- 02: gömb alakú
- 03: gömb alakú, bordázott
- 04: lapított gömb alakú
- 05: lapított gömb alakú, bordázott
- 06: henger alakú
- 07: hosszúkás henger alakú
- 08: henger alakú, bordázott
- 09: henger alakú, peremdomborulatos
- 10: pálcika alakú
- 11: orsó alakú
- 12: dinnyemag alakú
- 13: búzaszem alakú
- 14: kettős kúp alakú
- 15: kettős csonkakúp alakú, szárnyas
- 16: kettős csonkakúp alakú
- 17: orsógomb alakú, korongos forma
- 18: orsógomb alakú, kettős kúpos forma
- 19: vékony téglatest alakú
- 20: korong alakú
- 21: négyzetes hasáb alakú

- 22: hatszög hasáb alakú
- 23: karika alakú
- 24: gyűrű alakú
- 25: ovális
- 26: ovális, karéjos
- 27: ovális, gerezdelt
- 28: csípett szélű henger alakú
- 29: kéttagú, csípett szélű henger alakú
- 30: kásagyöngy
- 31: nyolc oldallappal határolt idom alakú
- 32: tizenkét oldallappal határolt idom alakú
- 33: tizennégy oldallappal határolt idom alakú
- 34: pillangó alakú
- 35: kettős csonkakúp alakú, rombusz alakú lapokból kiképzett
- 36: lecsapott sarkú hasáb alakú
- 37: harang alakú (saját módosítás)

Díszítés

- 00: díszítetlen
- 01-10-01: hullámvonaldísz, benyomott, plasztikus
- 11-20-11: sávdísz, inkrusztált
- 21-30-21: hullámvonal- és sávdísz, inkrusztált
- 31-40-31: szemek, 3 db, plasztikus
- 31-40-32: szemek, két egymást háromszor keresztező inkrusztált hullámvonal által alkotott mezőben benyomott, plasztikus
- 41-50-41: két, egymást háromszor keresztező hullámvonal, inkrusztált
- 41-50-42: két, egymást háromszor keresztező hullámvonal, festett
- 51-60-51: rombusz alakú dísz, festett
- 51-60-52: háromszög alakú dísz, festett
- 61-70-61: kör alakú dísz, festett
- 71-80-71: rácsmintás
- 71-80-72: fenyőmintás (saját módosítás)
- 81-90-81: átlósan futó, benyomott, plasztikus dísz
- 91-99-91: ellipszis alakú dísz, festett

Technológia

- 00: megállapíthatatlan, bizonytalan
- 01: olmozott
- 02: két üvegréteg között aranyfüst
- 03: két üvegréteg között aranyfólia
- 04: két üvegréteg között ezüsthólia
- 05: millefiori
- 06: csípett szél
- 07: üvegrudacsokból szeletelt
- 08: csiszolás

- 09: üvegszál tengely köré folytatásával készített
- 10: húzott
- 11: két üvegréteg között ezüsthólia
- 12: lapból hajlítás (saját módosítás)

Szín

- 00: színtelen
- 01: fehér
- 02: sárgásfehér
- 03: zöldesfehér
- 04: kadmiumsárga
- 05: sárga
- 06: barnásárga
- 07: piros
- 08: barna
- 09: bíborszín
- 10: sötétlila
- 11: sötétkék
- 12: halványlila
- 13: világoskék
- 14: türkizkék
- 15: sötét kékeszöld
- 16: zöld
- 17: világoszöld
- 18: halványzöld
- 19: sötétszürke
- 20: fekete
- 21: arany
- 22: sárgászöld

A számkód első része tartalmazza a gyöngy anyagát, amelyet tovább lehet finomítani, mivel Szilágyi csupán egy-egy nagyobb csoportot különített el. A következő a forma, amely szintén tovább bővíthető, a harmadik a díszítést tartalmazza, itt jóval finomabb a felosztás, nem csak kétszámjegyű kódok vannak, mivel a díszítés a legösszetettebb része az osztályozásnak, és fontos a hasonló vizuális hatású díszítések különböző készítési technikáinak elkülönítése. Így a hullámvonal vagy a szem lehet inkrusztált (berakásos) vagy plasztikus (kidomborodó). A negyedik kód magának a gyöngy készítésének a technológiáját foglalja magában, az utolsó pedig az ornamentikától megkülönböztetve a gyöngytest alapszínét tartalmazza. A Szilágyi által készített tipológia mindenki számára nyitott és bővíthető, és minden olyan részletet tartalmaz, amely lényeges a gyöngyök leírása és elemzése szempontjából.

E módszer alapján kerültek osztályozásra és elemzésre a Marosgombáson előkerült gyöngyök

is. Sajnos a legtöbb gyöngy nagyon rossz megtartású, erősen kopott, sőt, még törött is, így a vizsgálati lehetőségek is korlátozottak voltak. Összesen nyolc típust sikerült elkülöníteni: három ólom-, 38 db korong alakú gyöngyöt, 23 db lapított gömb alakú szemesgyöngyöt, 1 db bordázott henger alakút, 6 db henger alakút, 6 db fenyőmintás henger alakút, 1 db harang alakút, 3 db henger alakú szemesgyöngyöt.

A *lapból hajlított ólomgyöngyök* (4. kép 1–3) nem szerepelnek Szilágyi rendszerében, és más analógiára sem bukkantam. Feltehetően ez a típus egy újabb készítési technológia kísérletének eredménye lehetett. Megformázása kevésbé igényes, feltehetően azonban a magas ólomtartalma miatt élénk színe lehetett egykor.

A *lapított szemesgyöngyök* (4. kép 8–30) Szilágyi 58. típusának felelnek meg. A gyöngytest színe fekete volt, plasztikus szemekkel és két inkrusztált hullámvonallal keresztezett díszítés volt a leggyakoribb.⁷ Ez az egyik legelterjedtebb típus a honfoglalás korában, de már az azt megelőző korszakokból is ismert.

A *korong alakú gyöngyök* (4–5. kép 4–7, 34–67) állapota a legrosszabb. Nagy részük erősen erodált formában maradt meg, színeket egyáltalán nem lehetett vizsgálni rajtuk. Szilágyi rendszerében a 27. típusnak felelnek meg.⁸

A *bordázott gyöngyökből* (5. kép 68) csak egyetlen darab maradt meg, az is törött. Szilágyi 15b típusa.⁹

Henger alakú, fenyőmintás díszítésű gyöngyök (5. kép 76–81) nem szerepelnek Szilágyi osztályozásában és a típus nem egy túl gyakori a korszakban.¹⁰

A *harang alakú gyöngyök* (5. kép 75) nem található meg Szilágyi típusai közt, illetve a típus elég ritka a honfoglalás kori anyagban.¹¹

A *henger alakú szemesgyöngyöket* (4. kép 31–33) Szilágyi nem különböztette meg a lapított gömb alakúaktól.¹² A hengeres szemesgyöngyök jóval ritkábbak a gömb és a lapított gömb alakúakhoz képest. A szemesgyöngyöknek számos formai (rövid hengeres, gömb alakú, lapított gömb alakú) és díszítés variációja ismert a 10–11. századon belül (szemes, pávaszemes, szempillás), így a jövőben részletesebb csoportosításra és altípusokra való osztásuk is szükséges lesz, annak érdekében, hogy kronológiai szempontból is elkülöníthetők legyenek egyes altípusok. Egy nagyobb lélegzetű gyűjtés hiányában nem próbálkozhatunk meg az altípusok kronológiai besorolásával, így egyelőre egységesen kell kezelnünk a kategóriát egy hosszabb használati perióduson belül.

Hengeres gyöngyök (5. kép 69–74) Szilágyi 11. típusának felelnek meg.¹³

Elemezni csupán 81 darab gyöngyöt sikerült, azonban Roska Márton 1936-os tanulmányában összesítette egy táblában, hogy milyen gyöngytípusok ismertek a 10. sírből. Így rekonstruálni lehetett, hogy milyen darabok hiányozhatnak a füzérről: 1 db lapított gömb alakú, 5 db bordázott henger alakú, 1 db fenyőmintás henger alakú, 4 db harang alakú, 3 db henger alakú szemesgyöngy hiányzik a nyakláncról. Emellett további hat darabnak ismeretlen a típusa. Mivel ezek csak egyetlen ábráról ismertek, ezért a metrikus adatok hiányában nem próbálkoztam meg a tipológiai besorolásukkal.

A gombási sírok és gyöngyök ismert párhuzamai alapján megpróbáltam ábrázolni azt az időszakot, mikor biztosan számíthatunk ezeknek a típusoknak a használatára (7. kép). Jól kitűnik, hogy az itt előkevert típusok nagy része hosszú ideig használt, általánosan elterjedt darabok közé tartozott. A típusok pontos kronológiai besorolására egyetlen temető és néhány párhuzam alapján nem is vállalkozhatunk, szükség lesz a jövőben a Kárpát-medence nagyobb területére kiterjedő tipokronológiai elemzésekre. Fenn kell tartanunk azt a lehetőséget, hogy az itt közölt eredmények változhatnak a rendelkezésre álló információk bővülésével.

A gyöngysor egészét tekintve a következőket fogalmazhatjuk meg: szembeötlő, hogy a gyöngysorról és a temetőből is hiányoznak azok a gyöngytípusok, melyek megjelenése a 11. század elejére tehető, mint például az arany- és az ezüsfóliás, a kockásra vagdalt felületű, a hegyikristály és a karneol gyöngyök (Szőke, Vándor 1987, 63). A teljes füzért egységében vizsgálva, az említett típusok hiánya miatt is azt feltételezhetjük, hogy valamikor a 10. század folyamán készülhetett a gyöngysor, és a leletkörnyezet alapján a 10. század második felében, vagy a 11. század első felében kerülhetett a sírba. A gyöngysor 10. századi keltezését a Sárrétudvari-Hízó föld 118. sírjában talált füzér is megerősíti, hiszen a két gyöngysor nagyon hasonló összetételű (Nepper 2002, II. kötet, 272. t. 118). A sárrétudvari füzér gyöngymennyisége majdnem a fele a marosgombásinak, mivel ez nem a nyakat, hanem a hajfonatot díszítette, viszont nem zárhatjuk ki a sok hasonlóság miatt, hogy talán a két füzér azonos műhelyben készülhetett, és ugyanazon a kereskedelmi útvonalon érkezhetett a Kárpát-medencébe. A gyöngyök kutatásánál lényeges kérdés, hogy egyenként vásárolták ezeket, vagy gyöngysoronként. A kérdésre egyelőre bizonyos választ még nem adhatunk, ezért a jövőben fontos feladat nem csak a gyöngytípusok, hanem a füzérek kombiná-

4. kép A marosgombási (Gámbaş) 10. sír gyöngysora I.
Fig 4 String of beads of the 10th grave of Gámbaş (Marosgombás) I.

5. kép A marosgombási (Gâmbaş) 10. sír gyöngysora II.
 Fig 5 String of beads of the 10th grave of Gâmbaş (Marosgombás) II.

cióinak vizsgálata is. Feltűnő azonban, hogy igen kevés esetben sikerült eddig dokumentálni hasonló gyöngysorokat, a gombási–sárrétudvari párhuzam is ritka esetnek számít, viszont bizonyítéka lehet annak, hogy gyöngyöket kész gyöngysorokba fűzve is forgalmazhatták. Szilágyi erre a jelenségre szintén egyetlen esetet dokumentált: a halimbai 841. sír gyöngysorra és a sesztovicei druzsina temető gyöngyfűzérének hasonlóságát emelte ki, azonban ez a két fűzér sem tökéletes párhuzama egymásnak. Szilágyi szerint a kismértékű eltérés a halimbai gyöngysor újrafűzéséből adódhat, és megjelenését egyértelműen a kijevei kereskedelmi kapcsolatok eredményének tartja (Szilágyi 1987, 152–155).

A gyöngyök készítésének technológiai kérdései

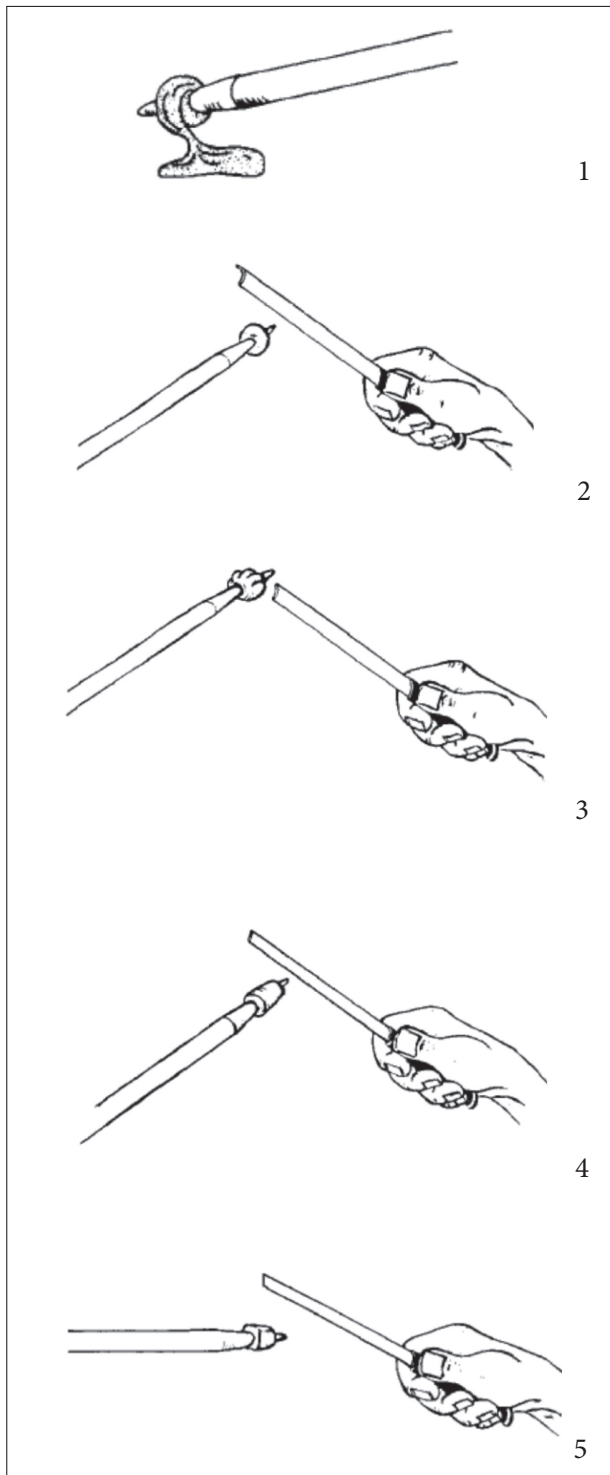
Annak ellenére, hogy a Marosgombáson előkerült gyöngyök igen rossz állapotban maradtak meg, mégis kísérletet teszünk a készítési technológia vizsgálatára. Mindegyik típusú gyöngy opak volt, vagyis átlátszatlan. Az ilyen gyöngyök esetében alakult ki a 20. századi szakirodalomban az üvegpaszt (üveg és bele kevert agyag) kifejezés. A terminus technikus terjedését segítette, hogy a modern idők üvegének egyik fő tulajdonsága az átlátszóság, miközben a régészeti korú üvegek nem természetüktől fogva átlátszóak/áttetszőek, hanem különböző adalékanyagokra volt szükség, hogy megtisztítsák a szennyezésektől, melyek opakosítják ezeket. Az átlátszatlan üvegeken széleskörű kémiai elemzéseket végeztek, amelyek nem hagynak kétséget afelől, hogy ez a fajta anyag is egyszerűen üvegnek tekinthető. Mivel anyagukat tekintve nincs különbség az opak és az áttetsző üvegek között, az üvegpaszt fogalma felesleges, sőt téves (Rahlander 2017, 9–10).

Üvegtípusokat megfelelő kémiai elemzések elvégzése nélkül nem lehet megállapítani, azonban néhány megfigyelést vizsgálatok nélkül is tehetünk. Az üvegyártásban nagy fordulat, számos változás ment végbe a 10–11. században. Ekkor terjed el az „erdei”, azaz a fahamus üveg használata egész Európa területén, mivel a natúr szódás üvegek hiánya kikényszerítette más alkáliahordozók, mint a fahamu és a sótűrő növények hamujának alkalmazását. A növényi hamus üveget szintén távolsági kereskedelem útján szerezhették be, így ennek elérhetősége is korlátozott lehetett. Kérdéses, hogy az erdei üveg használata milyen széles körben lehetett elterjedt a korszakban. Meg kell említenünk, hogy habár az ólomüveg már korábban is ismert volt, igazán csak

a középkorban vált elterjedté (Fórizs 2008, 120). A marosgombási gyöngyök vizsgálatánál 6 darab gyöngy esetében feltételezhető, hogy magas ólomtartalmú üvegből készülhettek: ezek a lapból hajlítottak és a rövid henger alakú szemegyöngyök (4. kép 1–3, 31–33). A korszak üvegtípusainak változatosságát a Homokmégy-Székesen előkerült négy gyöngy kémiai elemzése is mutatja (Gallina, Varga 2016, 215–216). Minden gyöngy nagyon különböző mennyiségű adalékanyagot tartalmazott, két esetben pedig magas ólomtartalommal bírt, bár ezek is nagyon eltérő százalékuak voltak (59% és 16%), így közös eredetük nem igazolható.

A gyöngyök színei csak néhány esetben voltak megfigyelhetők, néhol csupán foltokban. A színek vizsgálatánál fontos, hogy mindig különbséget kell tenni a gyöngytest és az ornamentika színe közt. A gyöngytest általában sötétebb és egységesebb színű, míg a díszítések nagyon változók és különböző élénk színűek lehettek. A vizsgált gyöngyök közül 60 db volt monokróm és 48 polikróm. A 10. sír gyöngyeinek alapszíne főként fekete volt, míg a hullámvonalak, a szemek és a többi inkrusztált díszítés közt előfordult fehér, lila és vörös is. A szín a gyöngyök esetében a legjelentősebb kulturális attribútum (Karklins 1985, 15). Esetünkben sajnos nem releváns egy színskála használata (Munsell-féle skála), mivel a gyöngyök kopása nagymértékű, és néhol alig felismerhetők.

A marosgombási gyöngyök készítése technológiája többnyire egységes, nagyrésztük üvegszál tengely köré folytatásával készült. Ez a leggyakoribb gyöngykészítési technológia, melynek folyamata abból áll, hogy fémrúd köré tekerceslik, folytatják az olvadt üveget, melyet formázni is tudnak különböző eszközökkel. Mikor teljesen szilárd állapotba kerül a gyöngy, lehúzzák a fémrúdról, mely perforációt hagy maga után. Ezek a fémrudak kissé elhegyesedők voltak a végükön, ezért a gyöngy két oldalán lévő furat mérete különbözik, a legtöbb gyöngy perforációja ezért enyhén kónikus. Több gyöngynél is megfigyelhető volt, hogy a furataik kissé deformáltak. Ez abból adódik, hogy a fémrúdról való eltávolításkor még nem voltak teljesen szilárd állapotban, nem hagyták teljesen kihűlni őket. Emellett néhány példány felületén megfigyelhető, főként a korong alakúak esetében, hogy a tekerceslést követően nem kezelték a felületüket. A gyöngykészítés során általában képlékeny állapotban még egy lapos formázó eszközön végiggörgetik a gyöngyöket, hogy eldolgozzák a tekerceslés nyomait, és egységes, sima felületet kapjanak (6. kép). Marosgombáson a gyön-

6. kép Gyöngyök készítésének technikái (Sode 2004, 89–90). 1: Az üveg tekerccseléssel a fémrúdra kerül; 2: A kerek és az ovális alakú gyöngyöket ívelt formázó vassal készítik; 3: A gerezdelt gyöngyöket a formázó vas elülső, éles részének a benyomkodásával készítik; 4: A hengeres alakú gyöngyöket lapos spatulával készítik; 5: A kocka alakú gyöngyöket a gyöngy felületének négy oldalán való benyomkodásával készítik lapos spatulával.

Fig. 6 Techniques for bead production (Sode 2004, 89–90)

gyök felülete ezzel szemben egyenetlen, sőt, néhány esetben még az üvegszál is kiáll a gyöngytestből (4. kép 7, 5. kép 58).

A díszítési módszer szerint a gyöngyök két fő csoportra oszthatók.

1. Az első esetben a gyöngy felületét egy segéd-eszközzel formázzák meg: ide tartoznak például a bordázott és a kockásra vagdalt felületűek, a csiszoltak, a lecsapott sarkúak, a rácsmintások (itt a díszítéskor nem kerül a gyöngytestre hozzáadott anyag).

2. A második esetben hozzáadott, vékony és más színű üvegszál segítségével díszítik a gyöngy felületét: ezeket az üvegszálakat hevítik és olvadt állapotban különböző formákat rajzolnak a gyöngyökre: egyszerű pontozással szemeket/pávaszemeket, vagy hullámvonalakat és különböző mintákat készíthetnek vele. E csoport gyöngyei két alcsoportra oszlanak. a) Inkrusztáltak: ez esetben a hozzáadott üvegszálát beledolgozzák a gyöngytestbe; b) plasztikusak: ekkor nem dolgozzák el az üvegszál felületét, a díszítés kidomborodik a gyöngy felületéből.

Figyelemre méltó, hogy a 2. csoportba tartozó gyöngyök díszítései a földben töltött idő alatt eltűnhetnek, kikophatnak a gyöngytestből, melynek két fő oka van. Az első, hogy a másféle adalékanyagokkal alapján készült üvegek különbözően reagálhatnak a talaj nedvességére, érzékenyebbek és törékenyebbek lehetnek. A másik ok, hogy a két üveg nem biztos, hogy megfelelően össze is olvadt, így a dísz egyszerűen letörhet, kikophat. A hiányzó, elkopott anyag viszont mindig nyomot hagy a gyöngy felületén, hátrahagyva a díszítés egykori helyének nyomait (4. kép 12–14, 22–23, stb.), ahogy számos gyöngy esetében meg tudjuk figyelni ezt a jelenséget (Rahlander 2017, 12). Az 1. díszítési típusba tartozik a bordázott, rövid hengeres gyöngy, melyen a tekerccselést követően egy 3 mm széles, éles és egyenes eszköz segítségével benyomkodásokat készítettek, így kialakítva felületén a bordákat. A többi díszített típus a 2. csoportba tartozik, melyek nagy része plasztikus volt, de inkusztált is előfordult néhány esetben.

Unikálisak a lapból hajlított ólomgyöngyök, melyeknek egyetlen analógiáját sem ismerem a korszakból. Ezek anyaga magas ólomtartalmú üveg lehet (ezt viszont csak kémiai vizsgálatok bizonyíthatnák), készítésének módszerét párhuzamok hiányában egyelőre csak feltételezni lehet. Feltehetően egy üvegszálát lapíthattak ki, melyet még enyhén képlékeny állapotban összetekerccseltek, amely után a három darab közül az egyiket még három szemmel is díszítették. Szintén egyedi darabja a füzérnek

az öt darab csüngős, harang alakú gyöngy, melynek csupán egy töredéke maradt hátra, viszont Roska Márton dokumentációjában mindegyik példány szerepel. Ezek érdekessége, hogy függőleges a fel-függesztésük. Ha nem is nagy számban, de kerültek elő párhuzamaik a korszakból, a típus egyediségére már Staššíková-Štukovská és Pliško is felfigyelt, akik kémiai és mikrostrukturális elemzéseket is végeztek a Mostován előkerült egyik példányról, és számos érdekességet konstataáltak a típussal kapcsolatosan (Staššíková-Štukovská, Pliško 2015, 282–284). A típus formailag két gyöngy összeragasztásával jön létre, amelyek enyhén hevített, képlékeny állapotban könnyen egymáshoz ragaszthatók, a csüngő részt pedig spirálisan díszítették. A gyöngy azonban nem csak formai szempontból egyedi, hanem a szerzőpáros vizsgálata alapján félig kristályos anyagszerkezete miatt is. Az üveg és a kerámia atomszerkezete közötti fő különbség, hogy a kerámia lehet kristályos, félkristályos, vagy nem kristályos, míg az üveg egyik anyagszerkezeti fő jellemvonása, hogy ugyan szilárd anyag, de nem kristályos szerkezetű. Ha szigorúan vesszük az üveg anyagmeghatározását, azok a gyöngyök, melyeknek vannak kristályos fázisaik, kerámiának tekinthetők. Viszont a történeti üvegtechnikák figyelembevételével ez a terminológia inkább megtévesztőnek tekinthető, ezért ajánlotta a szerzőpáros az „üveg-kristályok” fogalmának bevezetését a diszciplínába (Staššíková-Štukovská, Pliško 2015, 282). Az „üveg-kristályok” részletes tanulmányozására eddig nem történt kísérlet, a technika megjelenése a 10–11. századra tehető. A gyöngy kémiai összetétele PbO-SiO₂ volt (54–57%), vagyis magas ólomtartalmú szilikát üvegből készült, melynek használata a Kárpát-

medencében a 10. századtól válik meghatározóbbá. A 10. században részben ez az alapanyag váltotta fel a szódás üvegeket, amelyeket korábban használtak, így ez a váltás új típusú gyöngyök megjelenését is eredményezte. A típust tekintve összegzően azt a következtetést vonták le, hogy főként kísérleti jelleggel használhatták ezt a módszert azok a mesterek, akik kevésbé voltak jártasak az üvegekészítés technikáiban (Staššíková-Štukovská, Pliško 2015, 284).

Összességében a temetőben előkerült gyöngyök készítési technikájáról elmondható, hogy nem magasan képzett mester készítette őket, számos „kísérleti darab” is bekerült a füzérbe. Ez utóbbi jelleg azért is érdekes, mert az ilyen példányok ritkán kerülnek elő. Kérdéses, hogy mire vezethető vissza e „kísérleti darabok” készítése, s hogy miért figyelhető meg a széles körben elterjedt gyöngyök megmunkálásában egyfajta romlás a 10. században, szemben azal, hogy a 9. században ismert millefiori gyöngyök és rúdgyöngyök komoly szaktudással rendelkező kézművesek munkái voltak. Nem kizárható, hogy a távolsági kereskedelmi útvonalak megváltozása a jó minőségű üvegek hiányát hozta, ami miatt már nem voltak elérhetőek a magasan specializált termelésből kikerülő gyöngytípusok sem. A két jelenség szoros összefüggésben lehet egymással, hiszen ha nem lépett volna fel hiány az üvegáruban, akkor nem lett volna szükség arra, hogy ólomüveges és fahamus üveget állítsanak elő, mivel ezek minősége messze elmarad a megelőző korszakokban elterjedt, szódás és sötétítő növény hamujából készült üvegektől. Ezek hiánya miatt az alacsonyabb minőségű üvegek is használatba kerülhettek. Az, hogy nem szerezhetők be az üveget már csupán távolsági kereske-

	900	925	950	975	1000	1025	1050	1075	1100
Lapból hajlított gyöngy									
Korong alakú gyöngy									
Lapított gömb alakú szemesgyöngy									
Bordázott henger alakú gyöngy									
Egyszerű henger alakú gyöngy									
Fenyőmintás henger alakú gyöngy									
Harang alakú gyöngy									
Henger alakú szemesgyöngy									
Kauri csiga									

7. kép Típusok kronológiai besorolása
Fig. 7 Chronology of the bead types

delem útján a nagy gyöngyelőállító központoktól, kihathatott a regionális gyöngykészítésre, láthatóan technikai romlást okozva. Azonban az igény megmaradt, így nem zárható ki, hogy több kisebb lokális műhely jöhetett létre, noha ilyenekről a korszakból egyelőre csak a Kijev környéki lelőhelyekről vannak adataink, a Kárpát-medence területéről pedig bizonytalan információink vannak egy műhely létéről Panyola-Ásottfokról, ahol kémiai elemzések szerint az „erdei üveg” készítésének módszerét is ismerték (Szilágyi 2000, 149–150). Jelenleg úgy látszik, hogy a 10. század folyamán az új típusú, gyengébb minőségű üvegek felhasználásával próbáltak gyöngyöket előállítani és kiszolgálni a korszak igényeit, ha még kevésbé precízen is tudták ezeket megformálni. Azonban nem szabad elfeledkeznünk arról, hogy a 10. század végétől a 11. század elejétől megfigyelhető a gyöngykészítés módszereinek javulása, miközben az import gyöngyanyag is gazdagodik, feltűnnek a jó minőségű arany és ezüsthíás gyöngyök, a sárga és a zöld színű, kockásra vagdalt gyöngyök (ezek a korszak egyik legérdekesebb és talán legminőségibb üvegyöngy típusa), és az üveg mellett a hegyikristály és karneol gyöngyök viselete is elterjed. Azonban e folyamatok (kereskedelmi utak változása, az új üvegtípusok megjelenése és széles körű elterjedése, új technológiák megjelenése) vizsgálatához összetett tipokronológiai és technikátörténeti elemzésekre lesz szükség a 10. századi Kárpát-medencében.

Kauri csigák a gyöngyfüzéreken

A gyöngyfüzerek egyik leggyakoribb kísérő leletei a kauricsigák. Marosgombás esetében négy kauri csiga és egy toronycsiga került a füzérbe. Etnográfiai adatok alapján a csigáknak amulett funkcióik is lehettek a csigaház formájából adódóan: lehet őrző-védő amulett a sterilitás és az ártó szemek ellen is (Golani 2014, 73). A *cypraeidae*, más néven a kauri csiga főképp korallzátonyos területeken fordul elő. A Földközi-tenger vidékén is megtalálható volt, de ezek kisebbek voltak és házuk egyszerűbben mintázott meleg vízi rokonaikhoz képest. A legtöbb Kárpát-medencéből előkerülő csiga a Vörös-tengerből származik, amelyek nagyobb méretük miatt kedveltebbek voltak (Golani 2014, 72). A kauri csigák a korszak élénk kereskedelmi kapcsolatait bizonyítják, amely a gyöngyök terjedésében is meghatározó tényező volt.

Szóke Béla és Vándor László nem fogadta el Z. Vána (Vána 1954, 61) azon megállapítását miszerint

a kauri csigák a Fekete-tenger melléki üvegáruval együtt jutottak el a Kárpát-medencébe, mivel véleményük szerint a kauri csigáknak a kereskedelme nincs összefüggésben az üvegyöngyök importjával (Szóke, Vándor 1987, 62). Bár Vána ezen meglátása valóban túlegyszerűsíti a 10. századi kereskedelmi kapcsolatok ennél valószínűleg sokkal összetettebb problematikáját, az az álláspontja, hogy nem szabad a kaurik és a gyöngyök vizsgálatát teljes mértékben elválasztanunk egymástól, véleményem szerint mindenképpen megfontolandó. A magyar szerzőpáros azon meggyőződése, hogy a kaurik és a gyöngyök importja nem állhatott összefüggésben, már azért is kérdéses, mivel a legtöbb esetben a két tárgytípus együtt fordul elő, és a marosgombási és a sárrétudvari füzér esetében is felvetődött az a lehetőség, hogy gyöngysorokat is forgalmaztak, melyek sok esetben tartalmaztak kauri csigákat is. A kérdés tehát további vizsgálatokat igényel. Kovács László volt, aki felgyűjtötte a 10–12. századi kauri csigákat a Kárpát-medencében (Kovács 2018). Figyelemre méltó, hogy nem terjedt el a használatuk minden mikrorégióban, sőt Erdély területéről is csupán Marosgombásról ismertek példányaik. Kovács László tartózkodott attól, hogy a kaurik elterjedése alapján komolyabb következtetéseket vonjon le, annak ellenére, hogy megjelenésük csupán egyes térségekre jellemző (Kovács 2018, 123). Véleményem szerint a kaurik elterjedéséből merészebb következtetések levonására akkor lesz lehetőség, ha a gyöngyöknek is megtörténik a szakszerű vizsgálata. Ez esetben mindenesetre Kovács László gyűjtése a távolsági kereskedelmi kapcsolatok vizsgálatának alapvetését alkotja majd.

Összegzés

Egyetlen temető gyöngyeinek elemzése nem lehet mérvadó az egész korszakot tekintve, emiatt az elemzés célja, hogy felhívja a kutatás figyelmét arra, hogy a gyöngyök vizsgálata számos szempontból meghatározó eredményeket szolgáltathat. Tanulmányozásuknál figyelembe kell venni, hogy nem csak a tipológiai és kronológiai besorolásuk lényeges, hanem ugyanannyira fontos a készítési technológia elemzése is. Bár a 10–11. századi gyöngykutatás mindmáig háttérbe szorult, a külföldi szakirodalomban már évtizedek óta megindult szakszerű feldolgozások és elemzések mutatják, hogy a jövőben mennyit profitálhat a korszak kutatása a Kárpát-medencén belüli gyöngyök vizsgálatából.

Jegyzetek

- 1 Észak-Európa legjelentősebb lelőhelyei, ahol üveggyöngy készítő műhelyekre utaló nyomokat találtak: Ribe, Kaupang, Ahus, Haithabu, Birka, Sigtuna (Burchell 2015).
- 2 Erdély területéről több ilyen kisméretű gyöngysor is előkerült a temetkezésekből pl.: Gyulafehérvár-Brândușei utca 62., 76., 172., 233 sírjából (Gáll 2013, 126–128; 144).
- 3 Közepes hosszúságú gyöngysorok ismertek Erdély területén még Gyulafehérvár-Brândușei utca 71. sírjából, Maroskarna B temető 12. sírjából és Szászváros-Dealul Pemilor X2 9. sírjából (Gáll 2013, 128, 332, 466).
- 4 Hosszú gyöngysort Erdély területén a marosgombási 10. sírből előkerültet leszámítva csupán Gyulafehérvár-Brândușei utca 152. sírjában dokumentáltak. (Gáll 2013, 141).
- 5 Az elemzésben Szilágyi rendszerét használtam (Szilágyi 1987), csupán kiegészítettem az általam elemzett új tulajdonságokkal, a módosításokat a felsorolásban jeleztem.
- 6 A gyöngyök analógiáinak keresésében szempont volt, hogy elsőként Erdély területéről származó párhuzamok kerüljenek felgyűjtésre, ugyanakkor más mikrorégió temetői is bekerüljenek. Azonban egyetlen típus esetében sem beszélhetünk teljességre való törekvése a párhuzamok felkutatásában, mivel ez meghaladná a tanulmány kereteit.
- 7 Párhuzamok: Gyulafehérvár (Alba Iulia)-Brândușei utca 71. sír, Kolozsvár (Cluj)-Zápolya utca 6. sír, Magyarpécska (Pecica)-Nagysánc, Nagyvárad (Oradea)-Szálka Terasz-Jégverem 28. sír, Szászváros (Orăștie)-Dealul Pemilor X 29. sír (Gáll 2013, II. kötet, 49. t. 1–47, 123. t. 5, 151. t. 8–19, 210. t. 1–58, 256. t. 12–18); Ibrány-Esbóhalom 197a sír (Istvánovits 2013, 94. t. 197a); Sárrétudvari-Hízóföld 118. sír, Püspökladány-Eperjesvölgy 17., 59., 83. sír (Nepper 2002, II. kötet, 272. t. 118, 133. t. 17, 151. t. 59, 155. t. 83).
- 8 Párhuzamok: Gyulafehérvár (Alba Iulia)-Brândușei utca 71. sír: 2 db, Maroskarna (Blandiana) szórvány: 1 db, Nagyteremia-Máriafölde (Teremia): 2 db, Szászváros (Orăștie)-Dealul Pemilor X2 9. sír: 1 db (Gáll 2013, II. kötet, 49. t. 1–47, 172. t. 4, 200. t. 101, 256. t. 12–18); Ibrány-Esbóhalom 197a sír: 23 db (Istvánovits 2013, 94. t. 197a); Homokmégy-Székes 59. sír: 7 db (Gallina, Varga 2016, 46. t.); Magyarhomorog-Kónyadomb 400. sír (Kovács 2019, 5. t.); Püspökladány-Eperjesvölgy 17., 88., 239. sír (Nepper 2002, 133., 155., 239. t.); Sárrétudvari-Hízóföld 118., 127. sír (Nepper 2002, 274. t., 278. t.).
- 9 Párhuzamok: Győr-Bács Szent Vid 17. sír (Horváth 2015, 7. t. 5–7); Sárrétudvari-Hízóföld 118. sír (Nepper 2002, II. kötet, 272. t. 118); Tiszaeszlár-Bashalom Fenyvespart I. 17. sír (Tóth 2014, 25. t. 5–10); Várfalva 26. sír; Zimánd-Újfalu-szórványok (Gáll 2013, II. kötet, 280. t. 26; 297. t. 1–2); Karos-Eperjesszög II. temető 25., 38., (Révész 1996, 36., 54., t.); Püspökladány-Eperjesvölgy 17., 138., (Nepper 2002, II. kötet 133., 165. t.); Sárrétudvari-Hízóföld 118., 127., 148., 267. sír (Nepper 2002, II. kötet 274., 278., 286., 339 t.); Tiszaeszlár-Bashalom-Fenyvespart I. 17. sír (Tóth 2004, 25. t.); Tiszaeszlár-Bashalom-Fenyvespart II. 12. sír (Tóth 2004, 46. t.); Tiszaeszlár-Vörösmarty utca 2. sír (Tóth 2004, 66. t.).
- 10 Párhuzamok: Sárrétudvari-Hízóföld 118. sír (Nepper 2002, II. kötet, 272. t. 118); Tiszatardos-Nagydülön a 4. sír (Kovács 2015, 49. t. 2); Magyarhomorog-Kónyadomb 13. sír (Kovács 2019, 1. t.); Sárrétudvari-Hízóföld 118. sír (Nepper 2002, II. kötet 274. t. nyomán).
- 11 Párhuzamok: Sárrétudvari-Hízóföld 118. sír (Nepper 2002, II. kötet, 272. t. 118); Tiszaeszlár-Dióskert 1. sír (Tóth 2014, 53. t. 5–21); Perse (Prša)-Bércz 101. sír (Horváth 2019, 64. t.).
- 12 Párhuzamok: Gyulafehérvár (Alba Iulia)-Brândușei utca 72. sír (Gáll 2013, II. kötet, 49. t. 1–47); Piliny-Sirmányhegy (Horváth 2019, 21. t.); Karos-Eperjesszög II. temető 35. sír (Révész 1996, 48. t.); Sárrétudvari-Hízóföld 110., és 118. sír (Nepper 2002, II. kötet 274., 279. t.); Tiszaeszlár-Bashalom-Fenyvespart II 12. sír (Tóth 2014, 46. t.).
- 13 Párhuzamok: Hodony-Pocioroane 14. sír (Gáll 2013, II. kötet, 103. t. 1–79); Németszentpéter (Gáll 2013, II. kötet, 215. t. 6–9); Várfalva 25. sír (Gáll 2013, II. kötet, 280. t. 26); Vejte 4. sír (Gáll 2013, II. kötet, 290. t. 5); Homokmégy-Székes 59. sír (Gallina, Varga 2016, 46. t.); Sárrétudvari-Hízóföld 118. sír (Nepper 2002, II. kötet 274. t.).

IRODALOM

- Burchell, A. 2015: Understanding Viking glass beads A. D. 800–1200. Exeter.
- Dienes, I. 1975: A honfoglaló magyarok és ősi hiedelmeik. In: Hajdú P. (szerk.), Uráli népek. Budapest, 77–108.
- Fórizs, I. 2008: Üvegekészítés Magyarországon a kezdetektől a XVIII. századig – Glassmaking in Hungary from the beginning to the 18th century. Miskolci Egyetem Közleményei 74, 113–136.

- Gallina, Zs., Varga, S. 2016: A Duna–Tisza közének honfoglalás és kora Árpád-kori temetői, sír- és kincsleletei I. Kalocsai-Sárköz a 10–11. században – Hungarian conquest period and early Árpadian age cemeteries, burials and hoards from the Danube–Tisza interfluve I. The Kalocsa Sárköz in the 10th and 11th centuries. Magyarország honfoglalás és kora Árpád-kori sírleletei 10. Szeged.
- Gáll, E. 2013: Az Erdélyi medence, a Partium és a Bánság 10–11. századi temetői, szórvány- és kincsleletei – 10th and 11th century burial sites, stray finds and treasures in the Transylvanian Basin, the Partium and the Banat. Magyarország honfoglalás és kora Árpád-kori sírleletei 6. Szeged.
- Golani, A. 2014: Cowrie shells and their imitations as ornamental amulets in Egypt and the Near East. *Polish Archaeology in the Mediterranean* 22, 71–83.
- Herepey, K. 1895: A gombási népvándorláskori sírokról. *Archaeologiai Értesítő* 15, 426–430.
- Horváth, C. 2015: Győr és Moson megye honfoglalás és kora Árpád-kori temetői és sírleletei – The cemeteries and grave finds of Győr and Moson counties from the time of the Hungarian conquest and the early Árpadian age. Magyarország honfoglalás és kora Árpád-kori sírleletei 8. Szeged.
- Horváth, C. 2019: Nógrád megye honfoglalás és kora Árpád-kori temetői és sírleletei – Cemeteries and grave goods of Nógrád county from the age of the Hungarian conquest and the early Árpadians. Magyarország honfoglalás kori és kora Árpád-kori sírleletei 11. Szeged.
- Istvánovits, E. 2003: A Rétköz honfoglalás és Árpád-kori emlékanyaga – Das landnahme- und arpadenzeitliche Nachlassmaterial des Rétköz. Magyarország honfoglalás és kora Árpád-kori sírleletei 4. Nyíregyháza.
- Karklins, K. 1985: Glass Beads. The 19th Century Levin Catalogue and Venetian Bead Book and Guide to Description of Glass Beads. Canada.
- Kovács, L. 2008: Vulvae, Eyes, Snake Heads, Archaeological Finds of Cowrie Amulets. Oxford.
- Kovács, L. 2015: A Taktaköz 10–11. századi sír- és szórványleletei, valamint a tiszalúc-sarkadi 11. századi temető – Graves, stray finds and hoards from the vicinity of the settlements of the Taktaköz area. Magyarország honfoglalás és kora Árpád-kori sírleletei 9. Szeged.
- Kovács, L. 2019: Magyarhomorog-Kónya-domb 10. századi szállási és 11–12. századi falusi temetője – A 10th-century cemetery belonging to a short-lived settlement and 11th–12th century village cemetery, both located on Magyarhomorog-Kónya-domb. Magyarország honfoglalás kori és kora Árpád-kori sírleletei 12. Szeged – Budapest.
- Nepper, I. 2002: Hajdú–Bihar megye 10–11. századi sírleletei II – Beschreibung und Auswertung der Grabfunde von 17 Fundorten de 10–11. Jahrhundert im Komitat Hajdú-Bihar II. Budapest – Debrecen.
- Rahlander, M. 2017: How beads come together. Stockholm.
- Révész, L. 1996: A karosi honfoglalás kori temetők. Régészeti adatok a Felső-Tisza-vidék X. századi történetéhez – Die Gräberfelder von Karos aus der Landnahmezeit. *Archäologische Angaben zur Geschichte des oberen Theißgebietes im X. Jahrhundert*. Magyarország honfoglalás kori és kora Árpád-kori sírleletei 1. Miskolc.
- Révész, L. 2013: Erdély a magyar honfoglalás korában. Szempontok a székelyek betelepülésének kérdéséhez – Siebenbürgen in der Ungarischen Landnahmezeit. In: Révész, L., Wolf, M. (szerk.), *A honfoglalás kor kutatásának legújabb eredményei: Tanulmányok Kovács László 70. születésnapjára*. Monographien des Archaeologischen Instituts der Universität Szeged. Szeged, 605–628.
- Roska, M. 1936: A honfoglalás és Erdély. In: Asztalos, M. (szerk.), *A történeti Erdély*. Budapest, 162–173.
- Tóth, A. 2014: A nyíri Mezőség a 10–11. században – The 'Mezőség' of the 'Nyírségi region' in the 10th–11th century. Magyarország honfoglalás és kora Árpád-kori sírleletei 7. Szeged.
- Sode, T., 2004: Glass Bead Making Technology. In: Bencard, M. et al. (eds), *Ribe Excavations 1970–76*. Aarhus, 83–102.
- Špehar, P., Strugar Bevc, N. 2016: Batajnica-Velika humka. Early Magyar Necropolis. Belgrad.

- Staššíková-Štukovská, D., Pliško, A. 2015: Unusual early medieval glass technologies and their origin. In: Gaidukov, P. G. (ed.), *Steklo Vostochnoi Evropy s drevnosti do achala XX veka*, Sankt-Petersburg, 279–285.
- Szilágyi, K. 1987: A honfoglalás és kora Árpád-kori gyöngyök és azok társadalmi és művelődéstörténeti jelentősége. Debrecen. Kézirat.
- Szilágyi, K. 1994: Perlentypen aus dem 10.–12. Jahrhundert in Ungarn und ihre archäologischen Bedeutung. *Památky Archeologické* 85, 75–110.
- Szilágyi, K. 1995: The beads of the tenth-to twelfth-century Hungary. *BEADS: Journal of the Society of Beads Researchers* 7, 65–97.
- Szilágyi, K. 2002: Adalékok a Kárpát-medence 9–12. századi kereskedelmének tárgyköréhez. *Turán* 32, 41–47.
- Szóke, B. M., Vándor, L. 1987: Pusztaszentlászló Árpád-kori temetője – Arpadenzeitliches Gräberfeld von Pusztaszentlászló. *Fontes Archaeologici Hungariae*. Budapest.
- Vána, Z. 1954: Madari a Slované ve svetle archeologických nálezů X.–XII. století. *Slovenska Archeologia* 1, 51–93.

TYPOCHRONOLOGICAL AND TECHNICAL-HISTORICAL ANALYSIS
OF THE 10TH–11TH-CENTURY BEADS OF MAROSGOMBÁS

Resume

The present study analyses the beads found in the cemetery of Marosgombás-Kiss Magura. Investigation of the beads were never a priority in the research of the era, even though their scientific value is far from negligible. These small artifacts can be used significantly in the study of cultural and technical developments in different periods.

The beads found in the cemetery could be divided into eight types, which were in use for a longer period of time. With the exception of two rare types, widespread types were found in the cemetery. One of the two exceptions has no parallels currently known, they may have been made experimentally, while the other type is the closest parallel to the bead analysed

by Staššíková-Štukovská and Pliško, of which only a few other analogies are known from the 10th–11th centuries in the Carpathian Basin.

Based on their production technology the beads found here may not have been made by masters of high level of craftsmanship. It remains to be answered why there was a technological “deterioration” in bead making during the 10th century and why the use of higher quality beads only appeared later again, after the 11th century. Significant changes took place in the use of glass and beads during the period in question, so it will be important to examine not only cemeteries but also the beads of various micro-regions in the course of future researches.

